

Gheorghe Șincai – precursor al etnografiei mureșene

Dr. VALER POP
Muzeul Județean Mureș

Comunicarea noastră se referă la o lucrare a iluministului Gheorghe Șincai, unul din cei mai de seamă corifei ai Școlii Ardelene intitulată *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, rămasă ca și alte lucrări ale autorului în manuscris, neavând posibilități materiale pentru a le tipări ori neîngăduindu-i-se a face acest lucru de către conducătorii de atunci ai Transilvaniei.

Lucrarea a văzut lumina tiparului abia în anul 1964, prin grija unor istorici tineri pe atunci, Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, care au dat culturii noastre naționale lucrări istorice de o deosebită valoare științifică, mai ales despre iluminismul românesc și despre Școala Ardeleană.

În Studiul introductiv cei doi istorici prezintă momentul istoric, cadrul social și politic în care a trăit și și-a desfășurat activitatea Gheorghe Șincai, pe tărâmul culturii naționale românești; valoarea enciclopedică a lucrării; valoarea ei lingvistică, socială și pedagogică. Din păcate ea nu și-a putut atinge scopul pentru care a fost scrisă, de a fi adusă la cunoștința țăranilor români de la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, analfabeți în marea lor majoritate, pentru a contribui la iluminarea acestora, la educarea lor, la instruirea cu cele mai elementare noțiuni științifice și tehnice, la combaterea obscurantismului.

Lucrarea nu este originală, fiind o traducere după un autor german, Helmuth, care a redactat o carte de învățătură pentru popularizarea științei în rândurile țăranilor germani intitulată *Phisica*. Șincai nu este doar un traducător, ci prelucrează materialul tradus, îl selectează, îl adaptează la condițiile culturale ale țaranului român. „*El și-a remodelat modelul, a redus sau a completat, a simplificat sau a limpezit, a reținut ceea ce era cunoscut și țaranului român, a făcut înlocuiri de exemple străine cu cele familiare, a căutat să fie pe înțelesul poporului, să-l convingă cu argumentele accesibile lui*” afirma istoricul David Prodan în prefața lucrării. Din punct de vedere etnografic și antropologic tocmai aceste exemplificări din realitatea românească prezintă un interes cu totul deosebit și îl dovedesc pe Șincai a fi un cunoscător al vieții poporului român din Transilvania.

În cele ce urmează ne vom referi la câteva credințe și obiceiuri populare culese de Șincai din satele în care a copilărit și a trăit, descrise și combătute prin argumente pe înțelesul sătenilor.

În capitolul *Despre proprietățile trupurilor* amintește credința în zoomorfism potrivit căreia scria autorul „Mai demult, mulți credeau că unii oameni se pot face nevăzuți și muta în fiare... Ce nebunie sau ce neînțelepciune n-au fost și n-ar fi așadară, a crede că oamenii, cu puterea satanei, se pot sau cândva s-au putut face nevăzuți au muta în iepuri, mâțe, câini, cai și mai ales în lupi? Că acestea nu s-au întâmplat vreodată, ci înțelepții cei demult, ca să îndrepte năravurile și plecările cele rele ale oamenilor, au scris niște fabule sau povești în care pre oameni i-au tipărit în după năravurile și plecările cele rele ale oamenilor adică: pre cei mânioși pentru mânia lor i-au numit lei; pre cei nesățioși lupi; pre cei bețivi porci; pre cei scumpi câini s.a., unde apoi cei fără de minte rău au socotit că doară oamenii s-au fost mutat în dobitoacele acestea. Și de aici au izvorât după aceea toată superstiția”.

Referitor la credința în dedublarea personalității descrisă în capitolul *Despre mișcarea trupurilor* – scria autorul – „superstițiozii...țin (susțin) că omul, afară de locul întru carele cu adevărat este de față în oarecare timp, tot întru același timp poate fi de față și într-alt loc; sau, că omul, precum vorbesc superstițiozii, se poate replica (dedubla). Ci părerea aceasta a lor este fără de temei pentru că nici un trup poate fi în două sau mai multe locuri întru același timp, că aceasta se împotrivesc naturei trupurilor și fizicește vorbind, tocmai cu neputință este ca un trup într-o clipeală să fie în mai multe locuri de față și pentru aceea pentru că micșorarea trupurilor nu se poate fără timp.”

Cu privire la fantome (năluciri), Șincai afirmă că acestea există „... totuși unele năluciri pentru aceea nu se pot tăgădui pentru că experiența multora le întărește; dară nălucirile acelea nu sunt afară de noi, fără numai în noi, adică ni se năzăresc noauă prin lucrarea vînelor vederei feli de feli de tipuri, care numai în crierii noștri se află iar nu și afară de noi. Căci leapădă frica, întărește-ți inima, mergi la năluca ce ți se pare și, vrînd a o prinde, însuși vei simți și vei vedea că nu este lup sau urs sau cal și ce precum ți se părea ș.a....”

Referitor la spiritism, credința în puterea unor vrăjitori de a chema morții și de a conversa cu ei o consideră o șarlatanie: „Sorocirea aceasta - scria autorul - numai acela o va putea crede căruia îi lipsește mintea și înțelepciunea omenească. Pentru că, după învățătura Sfintei Scripturi, sufletele, după ce se despart de trupuri, acelea proprietăți capătă care nu le îngăduie lor să se unească iarăși cu trupurile sale până la judecata cea de pe urmă, nici să se mai arate mai mult până atunci pe lume. Așadară sufletele nu zboară pre lângă pământ și cu mult mai puțin se arată pre sine în formă ca aceea care să fie asemenea trupurilor în care au locuit mai înainte” Șincai demască pe vrăjitori care folosesc anumite scenarii pentru a înșela buna credință a naivilor „...nu se poate tăgădui – scria el – că vrăjitorii știu meșteșuguri ascunse prin care ei lezne pot înșela pe cei ne-nvățați.” Descrie procedeul folosit de vrăjitori prin

dirijarea unor fascicole de lumină și oglinzi, fum și aburi pentru redarea unor fantome, de fapt ucenici ai maestrului cu care poartă conversație.

Tot la capitolul ***Mișcarea trupurilor*** amintește și alte vrăji: legarea oamenilor de locul în care se află; legarea fiarelor sălbatice; legarea flintelor ca să nu poată împușca (slobozi); legarea pe sine, încât nici sabia și nici gloanțele să nu-l poată vătăma. Șincai combate aceste superstiții scriind că „*Aciea carii se laudă cu meșteșuguri de acestea, cearcă să înșele pre cei nepricepuți prin tot felul de minunate povești...*” Amintește întâmplarea cu cetățeanul căruia i se furau merele și s-a dus la „Hoheri” (călău) să-l ajute.

O altă superstiție povestită și combătută de autor este cea privind descoperirea comorilor prin aruncarea cu ciurul sau cu cheia pentru a descoperi făptuitorii de rele.

La capitolul ***Despre greutatea trupurilor*** descrie credința în descoperirea comorilor cu nuiiua. „*Nuiiua aceasta – scrie autorul – e o mlădiță cu două crengi care se taie prin superstițiozi, în otărîtă vreme și ceas, subt mornăirea unor cuvinte, de pre un alun și cu baterea sa în pământ trebuie să descopere toate lucrurile cele ascunse și mai ales comorile cele din pământ... Săpătorii cei nebuni de comori zic și întăresc că nuiiua cea de găcit trebuie tăiată în ajunul Sânzâienelor, noaptea de la 11 până la 12 ceasuri și că, atunci când se taie ramul trebuie grăit cătră dânsul în numele Preasfântei Troițe.*”

În capitolul ***Despre apă*** descrie obiceiul de aflare a vinovatului într-o oarecare pricină cu ajutorul apei. „*La proba de apă tot felul de ceremonii se făcea – scrie autorul. Pre persoana cea pârâtă o ducea în biserică și slujind liturghie, jura apa ca dânsa să-și arate toată puterea sa în descoperirea vinovăției sau a nevinovăției persoanei ceii pârâte. Apoi ducea pe persoana cea pârâtă la apă, îi lega degetele cele mari de la mâini cruciș cu degetele cele mari de la picioare și o arunca pe spate în apă. Pe bărbați goli goluți îi arunca, iar muierilor le lăsa poalele ca să-și acopere rușinea. Despre persoanele care se afunda în apă credea că sunt nevinovate iar despre acelea care nu se afunda ci înota pre deasupra apei ținea că sunt vinovate și îndată le și osânda ca să se ardă de vie.*”

Despre credința că unele ape curgătoare „*poftesc ca în fieștecare an să se înece cineva întrânsele – scria autorul – pentru că țin niște zeaie (zeițe) ce se numea nimfe care leșuiesc (pândesc, urmăresc) după viața oamenilor.*” Șincai amintește că altele sunt cauzele care determină aceste nenorociri „*Unele râuri – spune el – au de multe ori înșelătoare locuri, negândite afunzimi și multe vâltori care nu se află în alte râuri... Ci oamenii pentru aceea se pot îneca pentru că lezne îi lovește guta sau ameteșc de cea prea timpurie răceală de picioare care strânge vânele. Afară de aceste, cu cât mai mulți oameni care nu știu înota se scaldă în oarecare râu lotru (șiret, periculos) cu atât mai mult trebuie să se înece întrânsul decât în alte râuri.*”

La capitolul *Despre aer* combate credința potrivit căreia furtunile ar fi iscate de diavol „*Superstițioazele acestea povestesc pruncilor săi că dracul, pe vremea vrăjitoarelor se îmbracă în haine roșii, nici se poate vedea mai înainte de al zări cu picioare de cal au de cocoș*”, scria autorul.

În capitolul *Despre foc* descrie obiceiul de tratare a bolii porcine, brânca, cu ajutorul focului. Țăranii, când epidemia a pătruns în sat, fac câte un foc mare (o băbătaie) și trec porcii prin foc. „*La bobotaia asta – scria Șincai – mai multe superstiții se fac de oamenii cei proști și nepricepuți.*” Aprinderea focului se făcea după un obicei primitiv prin frecarea unui băț cu ajutorul unor sfori „...*oamenii care smâncesc (trag) funiile, scria Șincai, trebuie să fie frați sau, mai puțin, să aibă același nume de botez. Trebuie să se ațâțe focul mai înainte de a răsări soarele și, negrăind vreun curvânt, trebuie să nu se afle, atunci când se lucră acestea foc în tot satul; pentru că altmintrelea, nu se va putea face prin smâncirea funiilor.*”

Combatte credința potrivit căreia atunci când se stinge lumânarea aprinsă lângă un om bolnav acesta va muri. Aceasta se stinge spune autorul din lipsa de oxigen recomandând aerisirea încăperii. „*Într-o casă de bolnavi lumina arde mai slab și mai pre-ncet. Pentru aceea cred superstițiozii că bolnavul din casă nu va trăi prea îndelungat...lumina cea aprinsă de său sau de ceară încă mai curând și mai bine arde aerul cel curat decât cel necurat.*”

În capitolul *Despre meteori sau lucrările din aer* explică de ce plouă cu sânge sau cu pucioasă, cu pietre, cu broaște, lapte, grâu, lână, mătasă, plumb, fier, argint și aur. „*Adevărat este – scria Șincai – că vântoasele cele mari răpesc cu sine de pre pământ grâu, fân, cânepă și altele pe care le și poartă câțva în aer; ce nebunie ar fi a judeca că toate acelea în aer au crescut*” Explică ce sunt stelele căzătoare, trăznetele și fulgerele ca fenomene naturale și nu năluci, duhuri necurate ori zmei.

Nu am insistat asupra tuturor explicațiilor științifice pe care Șincai le dă pe înțelesul țăranilor, fenomenelor fizice ori chimice naturale, ci doar a credințelor și obiceiurilor populare legate de acestea. Prezentarea obiceiurilor, a credințelor, a vrăjilor (bozgoanelor) culese din Râciu, unde s-a stabilit bunicul său și unde a copilărit, precum și din satele din zona Făgărașului – din Șinca Veche, de unde era originară familia ori din Șinca Nouă unde aveau moșii, ne îndreptătesc să-l considerăm pe iluministul Gheorghe Șincai și un profund cunoscător al culturii populare, unul din precursorii etnografiei și antropologiei românești.

Gheorghe Șincai – Forerunner of Romanian Ethnography

Abstract

Șincai proved his interest in country-style of life and also his desire to help Romanian peasants by translating a book of a German writer, Helmuth, a book that – despite of its belated publication – aroused an intense popularity. *Învățatură firească spre surparea superstiției norodului* was published for the first time only in 1964, thanks to Dumitru Ghișe and Pompiliu Teodor, young historians.

In this book – we are allowed to say that because Șincai did not only translate the text, but also worked on it – Gheorghe Șincai tried to offer explanations to some of the most popular customs and beliefs. A very important aspect of this book refers to Șincai's efforts to offer common arguments, that sort of arguments that can easily be understood by everybody.

Șincai refers to some aspects of everyday religious life, to some ancient customs. His advice for his readers is not to believe in all sorts of black magic, ghosts or unnatural phenomenon.